Радмило МАРОЈЕВИЋ*

НОЋ СКУПЉА ВИЈЕКА И „ТАМНА МЈЕСТА” У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ

У чланку се образлаже критичко издање пјесме Ноћ скупља вијека Петра II Петровића-Његоша и разматрају „тамна мјеста” у Горском вијенцу. Текстологија пјесме Ноћ скупља вијека доприноси разјашњењу неких спорних питања при утврђивању аутентичног текста Горског вијенца.

0. УВОД

0.1. У првом одјељку овог рада разматрају се нека питања настанка, објављивања и критичког издања знамените пјесме Његошеве: а) Кад је написана Његошева пјесма Ноћ скупља вијека (и кад се сазнало да је написана)? [види т. 1.1]; б) Кад је први пут објављена пјесма Ноћ скупља вијека? [види т. 1.2]; в) Зашто немамо критички утврђен текст пјесме Ноћ скупља вијека четири и по деценије послије објављивања пјесниковог аутографа? [види т. 1.3]; г) Зашто пјесма Ноћ скупља вијека није „прочитана” ни као пјесничко дјело? [види т. 1.4].

0.2. У другом одјељку рада разматрају се „тамна мјеста” у текстологији Горског вијенца: а) дифтонг [о^{6}] у облику **Цр҃новиће** у 2659. стиху [види т. 2.1]; б) рефлекс кратког јата у глаголском облику (3. лице једнине презента) **целива** у прозним фрагментима испред стихова 1400, 2618, 2681. и 2707 [види т. 2.2]; в) неаутентичност изостављања *х* у облицима **њиове** (1204. стих) и **њи** (проза испред 2583. стиха) у првом издању Горског вијенца [види т. 2.3]; г) погрешно читање Његошевог **а** у облику (генитив и датив једнине) **любови** (1023. и 1035. стих) и Његошевог **о** у прилогу **готова** (1996. стих) у првом издању Горског вијенца [види т. 2.4].

0.3. У трећем одјељку рада разматрају се „тамна мјеста” у коментарима Горског вијенца: а) значење израза **дађаволѣ** у 2075. стиху; б) значење из-

---

* Доктор филологије, редовни професор Филолошког факултета у Београду.

раза **Отвара іой кньиге на пророке** (836. стих); в) значење израза **Часне двое постаҳъ** у 861. стиху; г) значење и поријекло израза **о марчꙋ** у 666. и 2143. стиху.

1. НОЋ СКУПЉА ВИЈЕКА

1. 1. Кад је написана Његошева пјесма Ноћ скупља вијека (и кад се сазнало да је написана)?

Његошева љубавна пјесма први пут се помиње у дубровачком листу Slovinac у бр. 7 од 1. августа 1878. године у чланку Вука ВРЧЕВИЋА (чланак је без наслова, а објављен је ћирилицом у рубрици „Књижевност"): „По смрти Владичиној осим поменутих књига заостало је мноштво, свакојаке књижевне радње, пјесама и прозе у рукопису. Међ' овим било је право сатиричних умористичних па и љубовних. Колико је нама познато најљепша му је била она под насловом „једна мјесечна ноћ", коју је он као пјесник и још млад човјек весело провео. Све ове рукописе присвоји његов врсни сестрић Стеван Перовић Цуца, којему на опћенародну жалост не би суђено да их штампи преда зато што и њега ненадна смрт у најљепшој младости ограби. До данас није нам било могуће знати успркос опширног истраживања да ли ови рукописи код кога трећег у тамнилу чаме или су једном за вазда пропали" [Врчевић 1878: 62].

Затим се Његошева пјесма љубави помиње у књизи *П. П. Нѣгош пославѣдньи владаюћи владика црногорски* од В[ојводе] М. Г. Медаковића (Нови Сад, 1882). За питање времена настанка Његошеве пјесме од значаја су два одломка из књиге Милорада Медаковића, па ћемо их навести у цијелости: »1846 г. сиђе владика у Боку да се купа и настани се у Перасту. На другој страни залива под Столивом бјеше мјесто за купањ, куд се превозаше на барки из ютра и послије подне. Из Котора узме єдног кадета, да га учи пливати. Ту бјеше шњиме и єдан ађутант нјегов [тј. сам Медаковић – Р. М.], па ће му рећи владика: „Вићи, Медо, како я пливам!" А овай ће му рећи: Ту є ласно, єр є пличина, па се опирете ногама у піесак. Владика да покаже, да се научіо пливати, пружи се на море па сѣкну и рукама и ногама пут морске дубльине, па потону. Ађутант позове одма кадета, а овай одма повиче на барку, те увати владику за перчин, коег є већ два пут било избацило море, те га са барком изведемо на пличину. Сютра дан каже му ађутант, како ніе требало да се упушта на дубльину морску кад незна да плива. Владика неоћаше признати, да он незна пливати, већ се изговараше, да се біо незгодно окренуо. Он затіем састави стихове своме ађутанту, коег звашe вазда „Медо"« [Медаковић 1882: 113].

У даљем тексту Медаковић наводи Његошеву пјесму њему посвећену, затим пише о граду Перасту, па наставља: „Владика сѣдећи у своіой соби, по своем обичаю или читаше или писаше што; а како є у другой кући била

єдна ђевојка, коя погледаше на нѣга или из љубопитства или што се загледала у владику – сва є прилика да се ньойзи владика допадаше, а заиста имала се у што и загледати, єр то бѣше єдан од найлѣпшіе людих – па често бацаше свой поглед на владику; а овай іош у младіема и найснажніема годинама непрезираше ове умиляте погледе. У таквіема пріятніема часовима, ђе природа све надмашуе, ђе се сва чувства покрећу, а поетична сила лети по висинама, напише владика, тай пѣсник, пѣсму љубави. Ову пѣсму носаше владика єднако за коланом, па кад се поврати на Цетинѣ, єдног дана извади є иза колана па є прочита ађутанту. Та се пѣсма одликоваше од свію нѣговіе пѣсама; она представляше живу силу љубави, у ньой су се окупиле све милине и дражести и та би се пѣсма морала назвати круном нѣговіе пѣсама. Искаше му є ађутант, да му є даде; а он се насмія умилято па ће рећи: „А како да ти дам? Зар да печаташ у новинама?” Заслужуе да се свуда печата, одговори му овай. „А како би то изгледало: владика па пише пѣсму о љубави? – недам!” Опет ађутант моли да му даде, да є препише, а владика ће рећи: „Нећеш да ђаволю!” – Сміюћи савіе пѣсму те є опет зађене за колан. Незна се шта є шньоме учиніо, али є сва прилика да є изгоріо” [Медаковић 1882: 115-116].

Његошева љубавна романса помиње се, најзад, у чланку *Подаци о Петру Петровићу Његушу* од Матије Бана, који је објављен у београдском листу Преодница 1884. године, од броја 7 (10. маја) до броја 11 (10. јула). У наставку који је објављен у бр. 9 (10. јуна [1884]) Матија БАН пише: „Био је у пуном смислу и песник и философ. Руске и енглеске велике песнике највише је уважавао, па их и подражавао; француски су му били одвећ лаки и меки. Међутим једна његова љубавна романца, коју ми је прочитао, била је писана у духу француском, и то најотличнијем, она бејаше право зрно бисера; али већ онда њим, као владиком, осуђена и по свој прилици пред смрт уништена” [Бан 1884: 155].

Његошево љетовање у Боки Которској помиње Вук ПОПОВИЋ у писму Вуку Караџићу од 1/13. септембра 1844. године: „Владыка Черногорскій быо є ови дана овђе учити се по мору пливати, и учећи одъ єдногъ кадета научіо є за 15 дана да садъ може и преко свои рѣка плутати” [Поповић В. 1844: 226].

На основу овог писма Видо ЛАТКОВИЋ је у првом издању своје монографије *Петар Петровић Његош* исправио тврђење да је Његош у Перасту провео љето 1846. ради одмора и купања: „Тврђење је засновано на једној случајној грешци у хронологији у делу М. Медаковића о Његошу. […] То је, међутим, било још 1844, као што се јасно види из писма Вука Поповића, писаног 13 септембра 1844 Вуку Караџићу” [Латковић 1949: 93-94]. И у другом издању он без икакве ограде каже: „Из 1844. године је и једна по инспирацији изузетна Његошева песма *Ноћ скупља вијека*. Крајем лета те године Његош је провео неколико дана у Перасту” [Латковић 1963: 161]. Датирање је био прихватио, позивајући се на Латковића, али уз опрезну

формулацију, и Радован ЛАЛИЋ у првом издању Његошевих Цјелокупних дјела: „По свему судећи, пјесма је настала 1844 године, у љето. Те године Његош је сишао у Пераст да се купа" [Лалић 1953: 507].

У чланку *О вјеродостојности неких изјава Милорада Медаковића о Његошу* Јевто МИЛОВИЋ је непобитно утврдио, на основу двају писама окружног которског комесара Стјепана Дојмија Губернијалном предсједништву у Задру (писма се чувају у задарском Државном архиву), да је Његош боравио у Перасту од 23. јула до 2. августа 1845. године [Миловић 1963[а]: 292-293]. Да је наш пјесник био у Перасту љети 1845, а не 1846. или 1844, Миловић доказује и Његошевим писмом Габријелу Ивачићу од 3/15. августа 1845. године: „Залажани су други или трећи дан кћели Ораовчане позвати да им одговоре за бешчест учињену, него ја сам то у Пераст одма дознао и жестоко сам запријетио Залажанима да се у такве ствари не пуштају" [Његош Писма III: 244]. Ми можемо додати да је владичино одсуство са Цетиња видно и по одсуству преписке: писмо Симу Милутиновићу датирано је 10. јулом 1945. (= 22. јул по новом календару), а наредно писмо, Јеремији М. Гагићу, 22. јулом 1845. (= 3. август по новом календару). Поред тога, Његошев боравак у Перасту посредно потврђује писмо барону Фердинанду Шалеру од 24. јула / 5. августа 1845. године: „Ја сам сада био једну нељељу дана у Боку, те сам чинио бање морске ради побољшања мога здравља" [Његош Писма III: 239]. Позивајући се на Миловићев чланак, датирање прихвата, али уз ограду, и Радован ЛАЛИЋ у другом издању Његошевих Целокупних дела: „Ова песма је, по свему судећи, настала 1845. године. Те године Његош је, пред крај лета, сишао у Пераст да се купа" [Лалић 1967: 360].

Али има један куриозитет. Јевто Миловић наводи одломак из књиге Милорада Медаковића о Његошевом боравку у Перасту, који је тај боравак везао за 1846. годину [види горе]. Затим каже: „Поп Вук Поповић из Рисна, дугогодишњи сарадник Вука Караџића, зна исто тако за Његошев боравак у Перасту", па наводи одломак из Поповићевог писма од 1/13. септембра 1844. године, који смо и ми навели. Поредећи ова два свједочанства, Миловић закључује: „Изјаве Милорада Медаковића и Вука Поповића о Његошевом учењу пливања у Перасту сасвим се поклапају. Само Медаковић и Поповић гријеше кад тврде да је Његош боравио у Перасту 1846, односно 1844" [Миловић 1963[а]: 293].

Слични су Миловићеви закључци у чланку *Кад је настала Његошева пјесма „Ноћ скупља вијека"?* [Миловић 1963[б]], који је прештампан у ауторској књизи *Стазе ка Његошу*: Вук Поповић „зна исто за Његошев боравак у Перасту, само што он погрешно тврди да је Његош био у Перасту 1844" [Миловић 1963[б]: 211; исто и у: Миловић 1983: 184]; и Медаковић спомиње Његошево бављење у Перасту, али он „погрешно тврди да је Његош 1846. боравио у Перасту" [Миловић 1963[б]: 212; исто и у: Миловић 1983: 185].

Да је Медаковић могао погријешити годину, три и по деценије послије догађаја – разумљиво је, али како је Вук Поповић могао писати Вуку Караџићу у септембру 1844. о нечему што ће се тек десити, крајем јула и почетком августа наредне, 1845. године? Поред тога, Вук Поповић нигдје не помиње Пераст као мјесто владичиног боравка. А није га могао ни поменути јер он пише – 13. септембра 1844. – о Његошевом купању у Прчању „ови дана”, тј. од 28. августа до 7. септембра 1844. године! Он гријеши само утолико што Његошев боравак „продужује” за четири дана. Боравак у Прчању је иначе документовао из задарског архива и из Његошеве преписке сам Јевто Миловић у истом чланку [Миловић 1963[a]: 292].

На основу свега наведеног могло би се закључити да је Медаковић, под погрешном годином (1846), описао – као један боравак – оба Његошева љетовања, и оно крајем августа и почетком септембра 1844. у Прчању (кад је владика учио и научио да плива и кад је настала његова пјесма *Љетње купање на Прчању*, а вјероватно и пјесма посвећена Медаковићу), и оно крајем јула и почетком августа 1845. (кад није „презирао” умиљате погледе једне дјевојке и кад је написао пјесму љубави, *Ноћ скупљу вијека*).

1. 2. Кад је први пут објављена пјесма *Ноћ скупља вијека*?

У другој књизи Цјелокупних дјела П. П. Његоша, у којој је биљешке и објашњења уз *Пјесме* написао Радован ЛАЛИЋ, стоји: „Пјесму је први пут објавио Павле Поповић у *Босанској вили* 1913 године. Пронашао ју је у Јавној библиотеци у Петрограду међу рукописима Ј. П. Коваљевског. Пјесма је писана туђом а не Његошевом руком (Павле Поповић, *Једна непозната пјесма Његошева*, Босанска вила бр. 1, Сарајево, 15 јануара 1913, стр. 9-10)” [Лалић 1953: 507]. Исти податак у нешто измијењеној формулацији налазимо у другом и свим каснијим издањима Целокупних дела Петра Петровића Његоша: „Текст песме први је објавио Павле Поповић у *Босанској вили* 1913. године на основу преписа пронађеног у Публичној библиотеци у Петрограду међу хартијама Ј. П. Коваљевског (Павле Поповић, *Једна непозната пјесма Његошева*, Босанска вила, бр. 1, Сарајево, 15. јануара 1913, стр. 9-10)” [Лалић 1967: 360-361; исто и у: Лалић 1975: 360-361].

У поговору посебног издања пјесме *Ноћ скупља вијека* на српском и седам страних језика Василије КАЛЕЗИЋ пише: „Први пут је пјесма објављена у „Босанској вили”, 1913. године, под насловом „Једна непозната песма Његошева”, и урадио је то Павле Поповић” [Калезић-Ђуровић 1997: 70]. А у предговору Редакције читамо:

„За Његошеву љубавну пјесму знало се прије но што је она била доступна читаоцима. Вук Врчевић у дубровачком листу „Словинка” од 1. августа 1878, пишући о пјесниковој заоставштини, тврди да је Његошева најљепша пјесма „она под насловом *Једна мјесечна ноћ* коју је он као пјесник и млад човјек провео”.

Милорад Медаковић […] пише да би се Његошева „пјесма љубави" „могла назвати круном његовије пјесама".

Од истог аутора дознајемо да је пјесма настала 1844. године, дакле, док пјесник још није оболио. Те године Владика је сишао у Пераст да се купа. У сусједству је живјела дјевојка која се загледала у пјесника, а „овај не презираше те погледе".

Текст пјесме први пут се појавио у *Босанској вили* од 15. јануара 1913. године. Објавио је Павле Поповић уз објашњење да је пјесму пронашао у Јавној библиотеци у Петрограду, у рукописима Ј. П. Коваљевског" [Калезић-Ђуровић 1997: 3].

Одмах се види да су се писци предговора и писац поговора служили Лалићевим коментарима из 1953. године. Отуда су они не само преузели нетачан податак да је *Ноћ скупља вијека* први пут објављена у Босанској вили 1913. године, него и искривили још неке податке: Врчевићев чланак није објављен у дубровачком листу „Словинка" него у дубровачком листу Slovinac; цитат из Врчевићевог чланка је нетачан (треба: „она под насловом *Једна мјесечна ноћ* коју је он као пјесник и млад човјек [весело] провео"); не каже Медаковић да је пјесма настала 1844. године (него, погрешно, 1846) – њега је (опет погрешно) исправио Видо Латковић, поистовјећујући Његошев боравак у Перасту (стварно: 1845) са боравком у Прчању (1844), о којем извјештава Вук Поповић Вука Караџића; пјесму Павле Поповић није објавио под насловом *Једна непозната пјесма Његошева* (то је наслов његовог чланка) него под насловом *Ноћь скупля Вѣка*.

Његошева пјесма – под насловом *Ноћ скупља вијека* – први пут је објављена 1912. године у књизи: *Мање пјесме* владике црногорскога Петра II-ога Петровића Његоша. Издао Милан Решетар. Београд: Српска књижевна задруга, 1912 [даље: Решетар 1912], с. 185-187. На крају пјесме приређивач, Милан РЕШЕТАР, упућује на извор: „По пријепису г. Павла Поповића" [Решетар 1912: 187].

Други пут је пјесму објавио – под насловом *Ноћь скупля Вѣка* – Павле ПОПОВИЋ 1913. године (Босанска вила, Сарајево, 15. јануара 1913, XXVIII, бр. 1 [даље: Поповић П. 1913], с. 10) уз своју уводну биљешку *Једна непозната пјесма Његошева* [Поповић П. 1913: 9-10] и са уредниковом напоменом: „Ову смо пјесму добили од писца прије него што је изашла у Српској Књижевној Задрузи, али је због техничких немогућности не могосмо прије донијети. Сада је доносимо због овог увода. Уредн[ик]" [Поповић П. 1913: 9, нап].

У првом издању Цјелокупних дјела Петра Петровића Његоша у редакцији Данила ВУШОВИЋА наведен је нетачан податак о првој публикацији пјесме: „*Босанска вила*, год. XXVIII (Сарајево, 1913), бр. 1, стр. 9 и 10" [Вушовић 1935: 568]. У другом издању наводи се тачан податак: „*Мање пјесме*, Његошеве, изд. С.К.Задруге, бр. 141 (Београд, 1912), стр. 185-186" [Вушовић 1936: 714-716]. У списку Његошевих дјела – *Његошева дела*

по хронолошком реду постанка – Вушовић наводи потпуне податке: „Песма је први пут издата у Његошевим *Мањим пјесмама* (изд. СКЗ, бр. 141, Београд 1912 год.) на стр. 185-186 [стварно на стр. 185-187 – Р. М.], по препису који је нашао Павле Поповић у петроградској „Јавној библиотеци”, међу хартијама Е. П. Коваљевског. После је та песма прештампана у *Босанској вили*, год. XXVIII (Сарајево, 1913. год.), бр. 1, стр. 9-10 [стварно на стр. 10 – Р. М.]” [Вушовић 1936: XXIII].

Нетачан податак да је пјесма први пут објављена 1913. у Босанској вили нехотице је проузроковао – Милан РЕШЕТАР. У другој књизи Целокупних дела Петра Петровића Његоша он објављује пјесму *Ноћ скупља вијека* [Решетар 1927: 373-375] са сљедећом напоменом: „[Издао проф. Павле Поповић у *Босанској Вили*, год. XXVIII (Сарајево, 1913), бр. 1, стр. 9-10, по пријепису што је нашао у петроградској „Јавној библиотеци” међу хартијама Е. П. Коваљевскога.]” [Решетар 1927: 375]. Решетар, наравно, није заборавио да је први он сам, 1912. године, пјесму објавио, него је желио да укаже на првенство Павла Поповића у налажењу и публикацији знамените Његошеве пјесме. Други разлог могао би бити нетачно Решетарево читање неких мјеста у издању из 1912. године у поређењу са објављеним преписом у Босанској вили.

1. 3. Зашто немамо критички утврђен текст пјесме *Ноћ скупља вијека* четири и по деценије послије објављивања пјесниковог аутографа?

Приређивачи *Његошеве Биљежнице*, у којој се на посебном листу налазио Његошевом руком писани рукопис пјесме *Ноћ скупља вијека*, запазили су да је нечија туђа рука преводила глаголске и замјеничке облике из првог у треће лице. Све су те разлике брижљиво утврђене, па је Његошев изворни текст дат као основни, а туђе преправке наведене у фусноти [Шоћ и др. 1956: 195-198]. Али приређивачи нису запазили да је иста та туђа рука изнад изворног наслова **Ноћъ скупля вѣка** додала у два реда: **Парис и Хелена** / **или** [види факсимил на посебном листу испред стране 135. у: Шоћ и др. 1956]. То иначе није било тешко утврдити ни палеографски (није Његошево **Х**, није Његошево **П**, није Његошево **а**, није Његошево **н**, није Његошево **р**, а и преостала слова мало личе на она из пјесникова рукописа), ни ортографски (Његош би написао тврди знак послије прве ријечи), ни поетолошки (алтернативни наслов не одговара казивању у првом лицу).

Било како било, пјесма која је у препису имала аутентичан наслов послије открића оригинала добија наслов – који није Његошев. Наслов непознатог редактора којим се искривљује пјесникова мисао тако постаје – „канонски”. Лажни наслов *Парис и Хелена или ноћ скупља вијека* налазимо у издању *Његошеве Биљежнице* [Шоћ и др. 1956: 195], у првој књизи Целокупних дела почев од другог издања [Лалић 1967: 168; исто и у: Лалић 1975: 168], у пјесниковим Дјелима у једном тому [Ћупић 1995: 555; Ћупић

1998: 555], у специјалном издању пјесме на српском и седам страних језика [Калезић-Ђуровић 1997: 5 и др.; на корицама и на насловној страни даје се аутентичан наслов]. Слику битно не мијења чињеница што се у неким издањима даје изворни наслов *Ноћ скупља вијека*, али без образложења [Недић 1964: 53; Недић 1969: 56]. У једном издању изворном наслову су додате три тачке, без потребе (и без образложења) [Бањевић 1969: 57, 172].

Што је најчудније, стање се није промијенило ни кад је Бранко ПОПОВИЋ у чланку *Његошево „слово љубве"* утврдио да први наслов није Његошев [Поповић Б. 1975: 416-419; Popović B. 1977: 119-124], што је прихватио један од приређивача *Његошеве Биљежнице* [Миловић 1979: 220; Миловић 1983: 190].

Мото пјесми, на француском језику, дуго је представљао загонетку, чак и кад је у оригиналном рукопису прочитано да се он односи на богињу Изиду (Isis). Тек је Перо ШОЋ успио да одгонетне извор текста, нашавши у Његошевој библиотеци француски речник *Nouveau dictionnaire de la conversation* par Auguste Wahlen (Bruxelles, 1843. Tome quatorzi1me, 136-138) и у речнику чланак о богињи Изиди, из којег је пјесник преузео мисао античког писца Апулеја [Шоћ 1960]. Јевто МИЛОВИЋ је донио, у оригиналу и у преводу, поменути речнички чланак, упоредио са њим испис из *Његошеве Биљежнице* и показао да се у тој биљешци налази француска реченица која је пјеснику послужила као мото [Миловић 1963б; Миловић 1983]. Откриће П. Шоћа и расправа Ј. Миловића нису, међутим, утицали на касније издања Његошеве пјесме – ни у једном није указано на поријекло мота.

У другом издању Његошевих Целокупних дела Радован Лалић је истакао: „Ми доносимо текст песме према Његошевом рукопису репродукованом у Биљежници", али одмах затим констатује: „Разлике између Његошевог аутографа и текста који је објавио Павле Поповић сасвим су безначајне; ми на неке указујемо у даљем коментару" [Лалић 1967: 361].

Лалић, међутим, није уочио све разлике између оригинала и преписа (иначе не би могао рећи да су безначајне) – чак ни оне које су запазили приређивачи *Његошеве Биљежнице*: 1° у *прољећну* [прољећњу] тиху вече, [НСВ 2б]; 2° све то слуху *оштром* [остром] грми, [НСВ 22а]; 3° Ход је вилин *млого* [много] дАчні [НСВ 29а]; 4° и *цијеливи* [целиви] божествени [НСВ 39а]; 5° Ах, *цјеливи* [целиви], божа м∀на, [НСВ 40а]; 6° *цјелив* [целив] један ноћи ц'јеле! [НСВ 59б]; 7° владалице *виле* [вила'] б'јеле; [НСВ 60б]; 8° дивотницу *моју* [своју] младу! [НСВ 64б].

У 39. стиху у трећем издању је исправљена штампарска грешка (и *цјеливи* божествени), али је он и даље неаутентичан. Његош зна само за именицу *целив* и глагол *целивати*, и то нису никакви екавизми него резултат фонетског развоја рефлекса јата у ијекавским говорима. Исто тако, Његошев језик карактерише придјев *прољећњи* (а не *прољећни). Фразеологизам *владалица вила(х)* има значење 'главна међу вилама, вила над вилама' (док је *владали-

ца вила – са другом именицом у једнини – бесмислица). Језик Његоша као формираног пјесника карактерише придјев *о҃стри* и прилог *мно҃го*. А да не говоримо да је и пјеснички ефектнији, и граматички правилнији у финалном стиху Његошев облик *своју* од облика *моју* који налазимо у препису.

Сви наведени примјери текстолошких грешака понављају се у свим каснијим издањима Целокупних дела у седам књига, у једнотомнику Његошевих дјела [Ћупић 1995: 555-556; Ћупић 1998: 555-556], у специјалном издању пјесме на српском и седам страних језика [Калезић-Ђуровић 1997: 6-8; са неаутентичног текста је пјесма и превођена].

Свих осам наведених текстолошких грешака налазимо у издању које је приредио Бранко БАЊЕВИЋ [Бањевић 1969: 59-62], али и двије додатне: 9° армоничку *ӣјесму* [пјесну] поје, [НСВ 7б]; 10° Чувства су ми сад *т҃ријезна* [трејазна], [НСВ 11а].

Занимљива су издања која је приредио Владан НЕДИЋ. Он пјесму *Ноћ скупља вијека* „објављује по факсимилу оригинала” [Недић 1964: 247], али се и у његовим издањима налазе наведене погрешке, укључујући и оне које је за њим поновио Бањевић (осим двије: у 22. стиху облик *оштром исправљен је у *о҃стром*; у 60. стиху генитив једнине *виле замијењен је генитивом множине *вила*') [Недић 1964: 53-55; Недић 1969: 56-58].

„Чишћење” текста *Ноћи скупље вијека* од редакторских наноса туђе руке, враћање његовом изворном облику, досад је остварено у два сегмента: 1° приређивачи *Његошеве Биљежнице* уочили су све оне измјене које су биле условљене замјеном ауторског првог лица редакторским трећим лицем; 2° Бранко ПОПОВИЋ је уочио и измјену наслова која потпуно кореспондира са измјенама у самом тексту. Али оба та сегмента поткрепљује препис нађен у хартијама Ковачевског, који је очито рађен прије него што је наведена редактура извршена. Све преправке туђом руком нису, међутим, уочене, нити је текст од њих „очишћен”, нарочито не оне које су учињене прије него што је препис урађен. Поред тога, нису уочена погрешна читања одражена у самом препису.

а) Размотрићемо најприје остатке туђе руке који у досадашњим текстолошким разматрањима нису били уочени.

1° У 16. стиху приређивачи *Његошеве Биљежнице* су у Његошевом рукопису прочитали облик *гледам*, додавши у фусноти: „У ријечи „гледам” друга је рука прецртала слово „м”„ [Шоћ и др. 1956: 196]. Облик *гледам* прочитао је у факсимилу и Владан НЕДИЋ [Недић 1964: 53; Недић 1969: 57]. Радован ЛАЛИЋ је оставио облик *гледим* из преписа, вјероватно не уочивши ни овдје разлику између Његошевог аутографа и текста који је објавио Павле Поповић [Лалић 1967: 168; Лалић 1975: 168]. Из Лалићевог издања облик су преузели и други приређивачи [Бањевић 1969: 60; Ћупић 1995: 555; Ћупић 1998: 555; Калезић-Ђуровић 1997: 6]. У факсимилу се данас заиста чита **глєда**[**мъ**] (у угластој загради су слова која је туђа рука пре-

цртала), али је примарна била графија **гледимъ**, па је **и** преправљено у **а**, очито истом руком која је замјењивала прво лице трећим (овдје рима редактору није сметала да то учини, као у 10. и 53. стиху). Препис и овдје доноси изворни Његошев облик *гледим*, који треба да остане и у критичком издању.

2° У 48. стиху приређивачи *Његошеве Биљежнице* су у Његошевом рукопису прочитали облик *њих* [Шоћ и др. 1956: 197], не запазивши да је у аутографу у ријечи **ньиχъ** прецртано слово **χ**. То није Његош урадио него неко ко је у свом матерњем изговору имао генитивни облик *њи*, али је та исправка учињена прије него што је прављен препис за Ковачевског. Радован ЛАЛИЋ је и овдје оставио облик *њи* из преписа, вјероватно не уочивши ни овдје разлику између Његошевог аутографа и текста који је објавио Павле Поповић [Лалић 1967: 169; Лалић 1975: 169]. Из Лалићевог издања облик су преузели и други приређивачи [Бањевић 1969: 61; Ћупић 1995: 556; Ћупић 1998: 556; Калезић-Ђуровић 1997: 7]. У критичко издање ми враћамо изворни облик *њих*, који се иначе среће и у 20. стиху пјесме.

3° У 63. стиху приређивачи *Његошеве Биљежнице* су у Његошевом рукопису прочитали предлошко-падежну везу *с хоризонта* [Шоћ и др. 1956: 197], како стоји и у препису и у свим досадашњим издањима. Данас заиста у рукопису стоји **съχоризонта**, али смо првобитно имали, дакле у Његошевом аутографу, **съ оризонта**, па је туђом руком уметнуто, на бјелину између предлога и именице, слово **χ**, које није Његошево. Ријеч *оризонт* Његош је тако изговарао, без *х*, као што му је без *х* и придјев *армонички* у 7. стиху, по старој српској књижевној традицији која се ослањала на византијску (у средњегрчком иницијално *х* је већ било изгубљено). Његош иначе има ријеч *оризонт*, без *х*, у Лучи микрокозма (с. 12 првог издања, 30. ст. прве пјесне): акузатив **оризонтъ**, у књизи Три дана у Тријесту (с. 1 првог издања): датив **оризонтꙋ**, у Биљежници: генитив **оризонта** [Шоћ и др. 1956: 11, 138]. Зато у критичком издању 63. стих *Ноћи скупље вијека* гласи:

Луна бјежи с оризонта
и уступа Фебу владу –

б) Неколика мјеста у изворном тексту погрешно су прочитана и у препису, а под утицајем преписа – и у свим издањима.

4° У 29. стиху посвједочен је замјенички прилог *када* (као и у претходном, 28. стиху), а не комбинација „прилог *кад* + повратна ријечца *се*”:

Ход је вилин много дичнА [дАчни^{и}]
но Аврорин када шеће,
од сребрног свога прага
над прољећем када креће;

У оригиналу пише састављено **када** (друго *а* заузима једно словно мјесто и уклапа се у лепезу варијанти Његошеве графеме *а*). Читање „кад се” отпада јер Његош прилог **кадъ** пише са тврдим знаком, а енклитику **сѣ** раздвојено. Поред тога, са новим читањем мисао постаје логичнија: *када* Аврора *креће* (= полази) *од сребрног̄ свог̄а п̄рог̄а*… То значи да је у пјесми посвједочен глагол *кр̄етати* 'полазити, отпочињати кретање', а не *кретати се 'ићи, остваривати кретање'.

5° У 25. стиху приређивачи *Његошеве Биљежнице* исправили су облик *тренут из преписа обликом **тр҃енꙋ҃ѣ҃ъ** из оригинала. То исто треба учинити и у 28. стиху, тј. треба замијенити неаутентични облик *тренутак из преписа обликом **тр҃енꙋ҃ѣ҃акъ** из оригинала. Његош је иначе користио облике *т̄ренуњ*, *т̄ренуће*, *т̄ренуњак* (у његовом језику нису посвједочени данашњи књижевни ликови *т̄ренут̄*, *т̄ренут̄ак*).

6° У 19. стиху глаголски прилог у препису има лик *п̄ливајући*, у оригиналу пак пише **плава**[**ю**]**ћи**. Слово **ю** данас се не види, а у првом слогу је јасно написана графема **а**, а не **и**. Иначе и у пјесми посвећеној Милораду Медаковићу Његош има именицу *п̄лават̄ељ* (изведеницу од глагола *п̄лават̄и*) у значењу 'пливач': „Устави се, смѣли плавателю!” [Медаковић 1982: 113]

1. 4. Зашто пјесма *Ноћ скуп̄ља вијека* није „прочитана” ни као пјесничко дјело?

Као парадигма неразумијевања пјесничке структуре *Ноћи скуп̄ље вијека* може послужити сљедећа биљешка Бранка БАЊЕВИЋА: „Пјесма је много хваљена. Чини нам се, више због куриозитета да један митрополит пише „љубавну” пјесму него због поетских квалитета које она садржи. Чини нам се да је гломазни ритам шеснаестерца, у приличној мјери, удавио непосредност „чувства”„ [Бањевић 1969: 172].

Стих *Ноћи скуп̄ље вијека* јесте шеснаестерац ако се пође од тога да га конституише рима и синтаксичко-интонационе цјелине. Али се тај стих природно раздваја на два симетрична осмерца, са цезуром послије четвртог слога, при чему ни у једном случају складност осмерца као унутрашњег стиха није нарушена опкорачењем. Зато ми у критичком издању други полустих шеснаестерца доносимо увучено у засебном ретку како би складна структура стиха дошла јаче до изражаја.

Уз нашу констатацију да ни у једном случају складност осмерца као унутрашњег стиха није нарушена опкорачењем треба учинити једну напомену. У досадашњим издањима у 14. шеснаестерцу није стављан никакав знак интерпункције између првог и другог полустиха, што би значило да је синтагма *лишено свог̄а т̄рона* чисти атрибут уз именицу *божеств̄о*. У том случају имали бисмо једини примјер опкорачења на унутрашњој граници двају осмераца. Али са таквом интонацијом – без интонационе паузе између синтагме *лишено свог̄а т̄рона* и именице *божеств̄о* – текст се не може

природно прочитати. Аломорф *ал* везника *али* не допушта пак паузу послије себе, па се синтагма *лишено своґа т҃рона* не може означити запетама и тумачити као издвојени атрибут уз именицу *божес҃тво*. Зато ми реконструишемо, на интонационом плану, паузу на граници између двају осмераца (и означавамо је повлаком), а на синтаксичком плану – инверзију првог и другог полустиха (види критичко издање [Марojевић 2001в: 490, 496]).

Ни у досадашњим издањима, ни у књижевнокритичкој литератури није указано да Његошева пјесма *Ноћ скупља вијека* има – строгу строфичку структуру. Пјесма се састоји од осам строфа, а свака строфа има осам шеснаестерачких стихова. То значи да је октава (строфа од осам стихова) основна композициона јединица пјесме. Али ни то није све. Свака октава се дијели на два катрена, на двије унутрашње строфе од по четири стиха. Опкорачење двају катрена имамо само у седмој октави. Пјесма, међутим, има тродјелну (каскадну) строфичку структуру јер се сваки катрен даље раздваја на два дистиха (строфу од два стиха). Дистих као строфичку јединицу конституише рима и јединствена интонација: ни у једном случају шеснаестерци који чине један дистих не припадају различитим реченицама (не раздваја их међуреченичка пауза). Тродјелна строфичка структура (једна октава = два катрена = четири дистиха) задата је првом строфом (види критичко издање [Марojевић 2001в: 491, 495]).

Његошев шеснаестерац у пјесми *Ноћ скупља вијека* има четири тонске константе: ненаглашеност четвртог, осмог, дванаестог и шеснаестог слога. При том нема опкорачења ни међу стиховима (послије шеснаестог) ни на цезури шеснаестерца (послије осмог слога). Али зато има опкорачења цезуре на унутрашњим осмерцима. Опкорачења цезуре динамизирају стих и чине га ритмички разноврснијим. Инерција цезуре, међутим, може утицати на погрешну интонациону (и семантичку) интерпретацију неких стихова, нарочито при инверзији. Зато је у неким стиховима потребно указати на акценат ријечи којом се цезура опкорачује. У 3. стиху на облику неодређене замјенице *н2к!* или у угластој загради иза њега [н2к!], треба ставити акценат и означити послијеакценатску дужину како се облик не би прочитао као императивна рјечца (види критичко издање [Марojевић 2001в: 491, 495]). На опкорачење цезуре у 25. и 26. стиху указујемо интерпункцијом (повлаком) (види критичко издање [Марojевић 2001в: 491, 498]).

У досадашњим издањима стављана је повлака послије прилога *свуд*, чиме је сугерисано да је то адвербијал уз глаголски облик *бјеже* а не уз глаголски облик *виде*, а то значи да се осмерац изговара са опкорачењем цезуре. Ни у једном издању, међутим, није стављена повлака послије замјеничког облика *сваки*, а то треба учинити јер је он атрибут уз именицу *т҃ренућ* а не уз именицу *сахат҃*: лирски јунак пјесме каже да му сваки тренутак изгледа као сат (а по досадашњој интерпункцији испада да му је сваки сат као тренутак).

Шеснаестосложна силабичка структура је метричка константа основног стиха *Ноћи скупље вијека* (а то значи да изосилабизам – исти број слогова – карактерише и његове компоненте-осмерце, и полустихове осмераца). Али има један стих који као да нарушава ову метричку константу. То је 6. стих пјесме, други полустих другог осмерца. У препису нађеном у хартијама Коваљевског атрибут уз генитив једнине *вΣд1* написан је у облику: рojне [Поповић П. 1913: 10]. Милану РЕШЕТАРУ је то било необично, па је облик исправио у: рајне (у фусноти указујући како пише у рукопису) [Решетар 1912: 185; Решетар 1927: 373]. Решетарево текстолошко рјешење, али без указивања на графију у рукопису, преузима Данило ВУШОВИЋ [Вушовић 1935: 567; Вушовић 1936: 714]. У првом издању Цјелокупних дјела Радован ЛАЛИЋ стих наводи по Решетару: под њом капље рojевима зажижу се рајне воде; [Лалић 1953: 171], а у коментару уз 6. стих пише: „Под њом се капље рајне (рајске) воде зажижу рojевима” [Лалић 1953: 508].

Кад је Његошев рукопис постао доступан научној јавности (1956), видјело се да у њему пише: **рoенє водє**, што су приређивачи *Његошеве Биљежнице* вјерно транскрибовали: роене воде [Шоћ и др. 1956: 195]. У другом издању Целокупних дела Радован ЛАЛИЋ облик наводи по савременом правопису: под њом капље рojевима зажижу се рojене воде; [Лалић 1967: 168], измијенивши и коментар 6. стиха: „*Рojена вода* – песничка слика где је мноштво капаља упоређено са рojем. У рукопису Коваљевскога м[есто] „рojене воде” стоји „рojне воде”„ [Лалић 1967: 361]. Лалић, међутим, није уочио да његова транскрипција Његошевог **рoенє** по савременом правопису обликом *рojене нарушава силабичку структуру стиха. То су очито запазили неки каснији приређивачи, враћајући се на транскрипцију према рукопису Коваљевског: под њом капље рojевима зажижу се рojне воде; [Бањевић 1969: 59; Ћупић 1995: 555; Ћупић 1998: 555].

Владан НЕДИЋ је, за разлику од свих наведених приређивача текста пјесме, Његошево **рoенє** „прочитао” као *росне: под њом капље рojевима зажижу се росне воде; [Недић 1964: 53; Недић 1969: 56]. За такво читање нема никаквога основа (у рукопису је стварно **є**, а не **ѕ**), али оно показује да је вјероватно и Недић сматрао да би читање *рojене нарушавало силабичку структуру Његошевог шеснаестерца. Из Недићевог издања су се *кайље… росне воде* нашле и у антологији *Поезија*, са свим другим Недићевим погрешкама, али и са неколико крупних штампарских грешака и три лекторске, којима је нарушен шеснаестерац: кад[а] шеће, сад[а] рећи, под вјечни[је]м сњеговима [Мијушковић 1973: 275-276].

У анализираном стиху наш пјесник, наравно, није нарушио изосилабизам као метричку константу пјесме, него је трпни придјев *рojени* (у генитиву једнине женског рода) изговарао без сугласника *j* и са дифтоншким степеном сажимања вокала, дакле: [рР^{6}н1]. Дифтонг [о^{6}] ми ортографски представљамо, да бисмо указали да је ријеч о једном слогу, графемским слиједом ой:

под њом [пΣдњΘм] капље [к∀пље] рojевима
зажижу се ройне [рР^{6}н1] воде [вΣд1],

Невоља је, међутим, у томе што наука о српском стиху неопростиво заостаје за српском поезијом: она не зна да су српски пјесници, не само Његош, користили фонетске дифтонге у моносилабичкој вриједности, не нарушавајући при том структуру стиха. Поред дифтонга [о^{6}], у анализираној пјесми посвједочен је и дифтонг [и^{i}] у компаративу (у 29. стиху): дичнА [дАчни^{i}] и суперлативу (у 41. стиху): најмирснА [н∀j-мирАсни^{и}], а дифтоншког је карактера и једносложни рефлекс дугог јата, али о њима, као и о другим питањима текстологије Његошевих дјела, расправљали смо подробно у књигама *Горски вијенац: изворно читање* [Марojевић 1999^{а}], *Срйски језик данас* [Марojевић 2000^{а}: 307-400] и расправи *Нека йитања критике текста Горскоī вијенца* [Марojевић 1999^{б}; Марojевић 2000^{б}].

2. „ТАМНА МЈЕСТА” У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ (ТЕКСТОЛОГИЈА)

2. 1. Дифтонг [о^{6}] у облику **Црновиће** у 2659. стиху. – Контракцију вокала *о* и *е* послије губљења интервокалног *j* налазимо у патроними *Црнојевић* → *Црноевић* → *Црно^{6}вић* у 2659. стиху:

Вjерне слуге помjани Господи, […]
Црнойвиће [цβно^{6}виће] Ива и Уроша,
[ГВ 2653, 2659].

Двосложно *оје*, без губљења *j* и без контракције вокала, посвједочено је у облику патронима на *-евић*: дивне славе Црнојевић-кнеза. [ГВ 600] и посесива на *-ев*: на јуначко племе Црнојево, [ГВ 700].

Ми, дакле, ортографски контракцију вокала обиљежавамо диграмом **ой**, а ортоепски као дифтонг [о^{6}], са нeслоговном другом компонентом.

Који се аргументи могу навести у прилог првог, дифтоншког степена сажимања вокала?

Први је аргумент ф о н о л о ш к и. Реконструишући једносложни о^{6}-изговор не мијења се фонолошка структура облика у истом (патронимском) значењу у 600. и 2659. стиху Горског вијенца – разлика остаје само фонетска: у овом другом случају фонолошка секвенца /црнојевиће/ реализује се са потпуном редукцијом фонеме /j/ и са губљењем слоговности фонеме /е/, дакле: [цβно^{6}виће].

Други је аргумент т и п о л о ш к и. Други, вокалски степен контракције остварује се у случају губљења везе, историјске или семантичке, са неконтрахованим обликом. Губљење историјске везе између неконтрахованог и контрахованог облика имамо у етнотопониму *Паштројевићи* → *Паштрое-*

вићи → *Паштро*^{6}*вићи* → *Паштровићи*: неконтраховани облик припада једном, а контраховани другом синхроном пресјеку, што значи да се контракција вокала фонологизовала. Губљење семантичке везе између неконтрахованог и контрахованог облика илуструје трансформација вокатива *чојече* у узвик *чоче*.

Трећи је аргумент ф и л о л о ш к и. Дифтонг [о^{6}] – у облику **ροενε** – означен је у рукопису пјесме *Ноћ скупља вијека* [види т. 1.4], што значи да је Његош поменути дифтонг имао у свом пјесничком репертоару у моносилабичкој вриједности.

Са нашом реконструкцијом патроним (касније презиме) добија исти прозодијски лик у контрахованом [цвно^{6}вић] и неконтрахованом облику [цвнојевић]. У Речнику Његошева језика сажети облик је добио два подједнако неаутентична акцента: Цєновић и Цγновић [Стевановић и др. 1983 II: 654].

2. 2. Рефлекс кратког јата у глаголском облику (3. лице једнине презента) **цєлива** у прозним фрагментима испред стихова 1400, 2618, 2681. и 2707. – У првом издању Горског вијенца на сва четири мјеста налазимо облик: **цєлива** (с. 55, 107, 110, 112). И у сачуваном дијелу рукописа (прозни фрагмент испред 1400. стиха) стоји: **цєлива** (л. 16): Приређивачи Горског вијенца остављали су Његошев аутентични облик, осим Војислава П. НИКЧЕВИЋА, који је на сва четири мјеста „исправио” Његоша: цјелива [Никчевић 1997: 107, 159, 162, 163].

Послије тврдих сугласника кратко јат је прешло у [је]. Док је *с'* било меко, није могла да опстане комбинација двају меких сугласника у непосредном сусједству, па је *с'ѣ* [= **цѣ**], мимоишавши фазу *с'је, директно прешло у *с'е*.

То значи да су облици глагола *целивати (се)* у Његошевом језику резултат фонетског развоја у ијекавским говорима, а не екавизми:

Дође Драшко војвода па се са свијема грли и целива [...]
[ГВ испред 1400, **цєлива** (с. 55, л. 16)];

Скида се с коња владика те грли и целива јунаке [...]
[ГВ испред 2618, **цєлива** (с. 107)];

Улази једно момче к њима, целива владику у руку [...]
[ГВ испред 2681, **цєлива** (с. 110)];

Преклања се улак, целива опет владику у руку [...]
[ГВ испред 2707, **цєлива** (с. 112)].

Савремени облик *цјеливаӣи* књишког је поријекла, али он у Горском вијенцу није посвједочен. Зато нема никаквог основа васпостављати у наведеним прозним фрагментима облик *цјелива*, како је то неоправдано учинио Војислав П. Никчевић. У Речнику Његошева језика глагол целЕвати (се) потврђен је са неколико примјера, међу којима је и први примјер из Горског вијенца [Стевановић и др. 1983 II: 485]. Састављачи наводе и варијанту цјелЕвати, илуструјући је само примјером из Свободијаде (стих 391. пете пјесне): по дужности цјеливамо [Стевановић и др. 1983 II: 488]. У петроградском рукопису, који је Његош ауторизовао, стоји (с. 74, стих нумерисан као 387): **По дужности целивамо. +** [Мартиновић 1967]. Састављачи Речника Његошева језика наводе и именицу цјȝлив, илуструјући је са три примјера из *Ноћи скупље вијека* [Стевановић и др. 1983 II: 487]. У Његошевом рукопису, као што смо истакли [види т. 1.3], у сва три стиха налазимо варијанту **целив-**:

и целиви божествени
душу с душом драгом слију,
[НСВ 39; рук. **целиви**];

ах целиви, божа [бΣж!] мана [м∀на] –
све прелести рајске лију!
[НСВ 40; рук. **целиви**];

Не мичу се уста с уст! [сѹст!^{x}],
целив један ноћи цѣле [ц^{Ф}јел1] –
[НСВ 59; рук. **целивъ**].

2. 3. Неаутентичност изостављања *х* у облицима **њиове** (1204. стих) и **њи** (проза испред 2583. стиха) у првом издању Горског вијенца. – У свом матерњем говору Његош је имао сугласник *х*, између осталих и у облицима личне замјенице *њих* и присвојне замјенице *њихове*. Његов секретар Медаковић није у матерњем говору имао *х*, што значи да је наведене облике изговарао *њи* и *њиове*. У преписивању Његошевог текста за штампу он је махинално могао Његошеве облике написати са својом фонетиком.

(1) За реконструкцију облика *њихове* у 1204. стиху помаже нам пјесников рукопис:

И што ми је до њи[х]ове свађе –
а волА бих [авΣли^{Ф}бих] да надјача мањи;
[ГВ 1204-1205, **њиове** (с. 46); **њиχ҃ове** (л. 13 об.)].

(2) За реконструкцију облика *њих* у прози испред 2583. стиха помаже нам аутограф пјесме *Ноћ скупља вијека*:

Појаха владика Данило хаџа […] *и брже-боље дође* [дҮђе] *међу њи[х]*.
[ГВ испред 2583, **ньи** (с. 106)].

Као што смо видјели [т. 1.3], у 48. стиху пјесме *Ноћ скупља вијека* приређивачи *Његошеве Биљежнице* су у Његошевом рукопису прочитали облик *њих* [Шоћ и др. 1956: 197], не запазивши да је у аутографу у ријечи **ньиχъ** прецртано слово **χ**. То није Његош урадио него неко ко је у свом матерњем изговору имао генитивни облик *њи*, али је та исправка учињена прије него што је прављен препис за Коваљевског. Из преписа је неаутентични облик отишао у сва касније издања. Иначе је **χ** у облику *њих* потврђено и у првом издању Горског вијенца у стиховима:

а око њих [аРкΣњАх] хиљаде ратник!!
[ГВ 705, **иьнχъ** (с. 27); **ньиχъ** (л. 12)];

у њих сада друге мисли нема
[ГВ 1160, **иьиχъ** (с. 44); **ньиχъ** (л. 13)].

У 705. стиху у првом издању су двије чисте штампарске грешке (словослагачи су пермутовали слова **н** и **и**), а у стиху 1160. – једна (умјесто **н** стоји **и**). Али је оба пута одштампано **χ** према рукопису.

2. 4. Погрешно читање Његошевог **ѧ** у облику (генитив једнине) **любови** (1023. и 1035. стих) и Његошевог **о** у прилогу **готовд** (1996. стих) у првом издању Горског вијенца. – Његош је писао слова *а* и *о* на врло карактеристичан начин. У његовом рукопису слова се разликују, али су они који су тај рукопис читали (и преписивали) Његошево **ѧ** могли да прочитају као „о” и, обрнуто, Његошево **о** – да прочитају као „а”.

(1) Именицу *љубав* Његош је употријебио трипут у Горском вијенцу:

а) једном у номинативу – у 1025. стиху:

Бисмо Турци, али се не може:
смијешна је ова наша љубав –
[ГВ 1024-1025, **любавъ** (с. 39; л. 11 об.)];

б) двапут у генитиву – у 1023:

Ми живимо [жЕвимо] као досад братски
па љубави више не требује.
[ГВ 1022-1023, **любови** (с. 39), **любави** (л. 11 об.)];

и у 1035. стиху:

Љубави ти, набави ми такви:
дању вола за њега из јарма.
[ГВ 1035-1036, **Љубовити** (с. 39), **любавити** (л. 11 об.)].

Милан РЕШЕТАР је рукопис тачно ишчитао, па за 1025. стих само каже: „*надодан је са стране*”, а разлике у односу на прво издање наводи у 1023: „любави” и 1035. стиху: „любавити” [Решетар 1926: 353]. Јевто М. МИЛОВИЋ је у два стиха у рукопису прочитао *љубов* – 1023: „па љубови више не требује.”, 1025: „смијешна је ова наша љубов!”, а у једном (1035) – *љубав*: „Љубави ти, […] набави ми такви!” [Миловић 1982: 137]. Желећи да се врати Његошевом рукопису, Војислав П. НИКЧЕВИЋ се ослонио на Миловићево (погрешно) читање, у прва два стиха, и на (неаутентични) облик из првог издања, у трећем стиху, па у сва три случаја наводи облик који није Његошев: па љубови више не требује. [Никчевић 1997: 91]; Смијешна је ова наша љубов! [Никчевић 1997: 91]; Љубови ти, набави ми такви! [Никчевић 1997: 91].

Разлику између првог издања и рукописа тачно је уочио и Никола БАНАШЕВИЋ у коментару уз стих 1035: „У рукопису стоји *љубави*, као и раније у ст. 1023; у штампаном издању, тај облик је у оба случаја замењен са *љубови*, док је у ст. 1025, који изговара кнез Јанко, остало *љубав*. Тешко је претпоставити да је облик *љубови* штампарска грешка, двапут поновљена; вероватније је да је песник хтео да издвоји говор муслимана (у Вукову *Рјечнику* има *љубав* и *љубов*), а Вук Мандушић је затим, имитирајући иронично Ферата Зачира [Зачиранина – Р. М.], изговорио ту реч као он” [Банашевић 1973: 266].

Мало је вјероватно да би Његош, и то тек приликом штампања дјела, муслиману приписао књишки облик да би га затим са ироничним призвуком поновио у Мандушићевом исказу; вјероватније је да је лице које је преписивало за штампу Његошев рукопис (а то је вјероватно био Милорад МЕДАКОВИЋ) прочитало **а** двапут погрешно као „о” (а једном тачно, као *а*). Да је то било могуће, види се по непланираном експерименту Јевта МИЛОВИЋА: и он је слово **а** из пјесниковог аутографа у облицима именице *љубав* двапут погрешно прочитао као „о” (а једном тачно, као *а*). Разлика је само у томе што је Медаковић погрешно прочитао **любов-** у 1023. и 1035. стиху (а тачно **любав-** у 1025. стиху), док је Миловић нетачно прочитао **любов-** у 1023. и 1025. стиху (а тачно **любав-** у 1035. стиху).

На основу свега наведеног можемо закључити да у 1025. стиху треба оставити *љубав* (као што је и у рукопису, и у првом издању), а у стиховима 1023. и 1035. вратити облик *љубави* (према рукопису, који је у првом издању погрешно прочитан). Уосталом, такво текстолошко рјешење примије-

нио је, без образложења, Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ у својим издањима: па љубави више не требује. [Драгићевић 1959: 42]; смијешна је ова наша љубав, [Драгићевић 1959: 43]; Љубави ти, набави ми такви, [Драгићевић 1959: 43; исто и у: Драгићевић 1964: 96-97; Драгићевић 1965: 96-97; Драгићевић 1966: 96-97].

(2) Обрнути случај имамо у три примјера гдје је Његошево рукописно **о** преписивач прочитао као „а” те је са **а** и одштампано:

а) у 1. лицу једнине презента глагола *опажати* – у 1244. стиху:

КНЕЗ ЈАНКО

Како смрде ове потурице!
Опажаш ли ти штогод, Рогане?

КНЕЗ РОГАН

Ка [кэ] у зли час [узлЕчас], кнеже, не опажам:
[ГВ 1242-1244, **неопожамъ** (с. 48); **не опажамъ** (л. 14)];

б) у прилогу *готово* – у 1996. стиху:

Црногорца већ бјеше свакога
он готово претека јунаштвом:
[ГВ 1995-1996, **готова** (с. 80)];

в) у инфинитиву глагола *вјеровати* – у 2163. стиху:

ма за лађу и весла сребрна
то ти нико вјеровати неће
[ГВ 2162-2163, **вѣравати** (с. 88)].

Од три наведена примјера, само је други представљао текстолошки проблем. Неки приређивачи су остављали облик *готова* из првог издања, што је изазвало тумачење по којем би он могао бити придјев неодређеног вида (дистантни атрибут уз акузатив *Црногорца*). Други су га исправљали у *готово*, сматрајући да је то прилог у функцији адвербијала мјере и степена (уз предикат *претека*). Ми се придружујемо овом другом тумачењу, али уз напомену да то није класична штампарска грешка него један од примјера погрешног читања слова **о** из Његошевог рукописа.

3. „ТАМНА МЈЕСТА” У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ (КОМЕНТАРИ)

3. 1. Значење израза **дађаволѣ** у 2075. стиху. – Рјечца *да* и облик придјева *ђавољи* у 2075. стиху чине фонетску ријеч, и у првом издању су написани

састављено: **дањаволѣ**! (с. 85). Милан РЕШЕТАР је раставио рјечцу од придјевског облика: да ђавоље [Решетар 1892: 110]. Растављено писање Решетар је задржао и у Целокупним делима [Решетар 1926: 77]. У том погледу њега слиједе и неки други приређивачи [Вушовић 1935, 1936; Ковачевић 1940; Ђукић 1941; Радовић 1947]. Растављено писање рјечце *да* и придјева *ђавољи* теоријски је образложио Данило ВУШОВИЋ. Он стихове 2074-2075. наводи међу примјерима кад „свеза *да* има значење истицања", додавши у фусноти: „Место *да* у оваквим и сл. случајевима у Ц. Г. се чује често и *ѿ҃э*„ [Вушовић 1930: 85].

У издању Горског вијенца из 1948. године Видо ЛАТКОВИЋ је био задржао Решетарево рашчлањивање 2075. стиха: да се слушам, зрно да ђавоље. [Латковић 1948: 144]. У књизи *Савременици о Његошу*, коју је он приредио заједно са Николом БАНАШЕВИЋЕМ, цитира се дијалог Милорада Медаковића и Његоша; први, као владичин ађутант, моли пјесника да му да пјесму *Ноћ скупља вијека*, на шта овај одговара: „А како би то изгледало: владика па пише пјесму о љубави? – Не дам! […] Нећеш дањаволу!" [Латковић-Банашевић 1951: 122]. Приређивачи су нетачно транскрибовали Медаковићев текст: „А како би то изгледало: владика па пише пѣсму о љубави? – недам! […] Нећеш да ђаволю!" [Медаковић 1882: 116; види шири цитат у т. 1.1]. На основу ове реплике они су конструисали „придјев": Д а ђ а в о љ и – ниједан [Латковић-Банашевић 1951: 227], па су потом у својим издањима на исти начин интерпретирали и наведени стих Горског вијенца: да се слушам, зрно дањаволе. [Бошковић и др. 1952: 100; Банашевић 1973: 101], што је прихваћено у бројним каснијим издањима [Драгићевић 1959; Недић 1964; Радовић 1974; Павићевић и др. 1985; Калезић 1994; Младеновић 1996; Никчевић 1997]. У специјализованим лексикографским дјелима наведени стихови служе као једина потврда придјева *д%ђавољА*, с тим што се у једном придјев карактерише као покр[ајинска ријеч] у значењу 'ниједан' [Стевановић-Бошковић 1954: 37], а у другом као дијал[ектизам] у значењу 'ниједан, ни један једини' [Стевановић и др. 1983 I: 144]. Прозодијску (и лексичку) интерпретацију Његошева стиха са исконструисаним „придјевом" *д%ђавољА*, коју у рјечницима Његошева језика даје Михаило СТЕВАНОВИЋ а у издањима Горског вијенца Радосав БОШКОВИЋ и Видо ЛАТКОВИЋ, као да потврђују „придјеви" *д%ђаволскА* и *д%ђавољА* и „прилог" *д%ђавољѢм* у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика [Речник САНУ IV: 18-19]. Грађа, међутим, на основу које су конструисане наведене одреднице, одражава староцрногорске говоре, са непренесеном акцентуацијом. Ми претпостављамо да су лексикографи у тим говорима чули придјеве *ђ҃волскА*, *ђ҃вољА* и супстантивизирани облик у адвербијалној функцији *ђ҃вољѢм* са емфатичким дужењем препозитивне рјечце *д҃* – а то дужење је могло бити и резултат контаминације са синонимичним *ѿ҃э* (види горе Вушовићево тумачење), па им се учинило да чују „придјеве" са предак-

центском дужином типа *д!ђ∀вољА те су их механички пребацили на књижевне ликове са дугоузлазним акцентом типа *д%ђавољА, који нигдје нису посвједочени (а нису ни могли бити посвједочени пошто се на рјечцу *д ∀* акценат не преноси).

Као што смо већ истицали [Марojевић 1997: 62-63; Марojевић 2000[a]: 349-351], у критичком издању прихватамо растављено писање јер је ријеч о рјечцу *д ∀* (са ослабљеним акцентом) и придjеву *ђавΣљА* у значењу неодређене замјенице 'ниједан'. Израз д ∀ ђ а в Σ љ А „појачано: *ни један*” посвједочен је у ускочком говору, у сљедећем контексту: (Ј3си ли н#шла кΣ1г з# м!бу?) Н∀ д∀ ђавΣљ1г [Станић 1990 I: 185]. За акценатски тип *ђавΣљА* (а не за тип *ђ ∀вољА*) опредјељујемо се зато што га потврђује лик са непренесеним акцентом *ђавољГ* у говору Загарача [Ћупић 1997: 88], у којем други акценатски тип није ни представљен, и зато што у комбинацији са рјечцом *д ∀* у говору Ускока Милија СТАНИЋ наводи само *ђавΣљи* (без рјечце је посвједочен и лик *ђ ∀вољи*) [Станић 1990 I: 185].

Према томе, послије овог нашег објашњења, остаје неоспорно да у Његошевом стиху облике *да ђаволье* треба писати растављено, а рјечцу *д ∀* изговарати са ослабљеним (побочним) акцентом:

Ја ти не бих предавао бира,
да се слушам, зрно да ђавоље [д∀ ђавΣљ1].
[ГВ 2074-2075].

3. 2. Значење израза **Отвара іой кньигє на пророкє** (836. стих). – У његошологији се било увријежило мишљење да отварати књиге на пророке значи „водити кога врачарима да га гатањем и врачањем лече” [Стевановић 1983 I: 598, s. v. Ствар!ти], што у два прва издања преузима у модификованом облику и Александар МЛАДЕНОВИЋ: „водио је умом поремећену снају код пророка да би они из књига открили узрок њене болести” [Младеновић 1996: 197; Младеновић 1997: 78]. Осврћући се на Младеновићев коментар [Марojевић 1998: 83], ми смо истакли да граматичка конструкција никако не допушта ово тумачење, као ни значење које изразу приписују аутори Речника Његошева језика. Слично је и РЕШЕТАРЕВО тумачење: „ходио пророцима, да из књига виде шта јој је и да јој нађу лијека” [Решетар 1892: 51], које преузима ЛАТКОВИЋ [Бошковић и др. 1952: 184]. БАНАШЕВИЋ га опсежно образлаже: „ишао сам с њом до „пророка” да виде из књига шта јој је (књиге су насумце отваране, а затим је којекаквим тумачењем првих речи проналажен узрок болести и даван савет како да се лечи). – Прецртавањем најпре написаних пет стихова, који почињу поменом манастира, и пребацивањем те приче на *ӣпророке*, тј. на професионалне гатаре, Његош је хтео показати да се у Црној Гори таквим пословима нису бавили свештеници и калуђери (они су, како се види из следећих сти-

хова, читали само специјалне молитве)" [Банашевић 1973: 244]. Напротив, КОВАЧЕВИЋ 836. стих тумачи: „читали јој молитве по манастирима" [Ковачевић 1940: 67]. Затим смо укратко образложили своје, ново тумачење израза: „Стих, међутим, значи: тражио сам лијек за њену бољку у пророчким књигама (а не: ходио сам код пророка да они у књигама траже лијек за њену бољку). Ријеч је о библијским пророцима и пророчанствима из писане историје; да је Мандушић мислио на своје савременике-пророке, они не би отварали књиге него би говорили из главе (ако су пророци), и Његош не би употријебио конструкцију у акузативу множине са предлогом *на*" [Марojевић 1998: 83; прештампано у: Марojевић 1999[a]: 181].

У своме утуку на моју критику антикоментара А. МЛАДЕНОВИЋ ову моју примједбу не помиње [Младеновић 1999], али је зато у свом трећем издању, које је стварно изашло у прољеће 1999. године, и у четвртом издању, покушао да то ново тумачење припише себи у заслугу: „ради се очигледно о *пророчким књиг̄ама* […], о књигама (како се називају у Старом завету) односно о текстовима старозаветних пророка: Исаије, Јеремије, Језекиља, Данила, Осије, Јоила, Амоса, Авдије, Јоне, Михеја, Наума, Авакума, Софоније, Агеја, Захарије, Малахије и Натана. Могуће је да су се и текстовима старозаветних пророка служили свештеници у својим молитвама за оздрављење одређеног болесника" [Младеновић 1998: 100; исто (са испуштеном ријечју: оздрављење) и у: Младеновић 2001: 100]. При том се на моје тумачење не позива, упућује само на Речник МС, у којем се наводи израз *књиг̄е на п̄ророке* у значењу 'пророчке књиге', без детаљнијег образложења [Речник МС 1967 II: 756].

3. 3. Значење израза **Часне двое постаҳъ** у 861. стиху. – Изразом (у акузативу) *часне двоје п̄ос̄т̄а(х)* у 861. стиху свог знаменитог спјева Његош је пред истраживаче, коментаторе и лексикографе поставио загонетку. И та је загонетка рјешавана у посљедњој трећини деветнаестог вијека и читав двадесети вијек, безуспјешно. А одгонетана је истом логиком, али са два различита „рјешења".

Једни су полазили од (погрешне) претпоставке да је Његош у наведеном стиху имао у виду, поред ускршњег који је неспоран јер се у народу и у Вуковом Рјечнику именује као *часни п̄ос̄т̄*, још један пост у друго доба године, па пошто се може доказивати да је послије ускршњег најважнији божићни, онда се та двострука претпоставка преточила у коментар: „Četrdesnica i božićni post" [Ljubiša 1868: 15], или у другом редослиједу: „два часна поста, божићни и ускршњи пост" [Решетар 1892: 52].

Други су полазили од такође погрешне претпоставке да је Његош у анализираном стиху имао у виду, поред ускршњег поста који се у народу једини назива *часни п̄ос̄т̄*, још један пост у друго доба године, па пошто се може доказивати да је послије ускршњег у Црној Гори био најважнији ве-

ликогоспођински, онда се та двострука претпоставка преточила у коментар: „два часна поста, ускршњи пост и пост Велике госпође (15. августа)” [Решетар 1920: 56].

Наше тумачење израза, које смо први пут образложили на Његошевим данима у Никшићу 7. маја 2001. године, а затим у расправи Часне двоје поста(х) *у Горском вијенцу* [Марojевић 2000в: 88-105] и у првом чланку серије *„Тамна мјеста” у Горском вијенцу* [Марojевић 2001а: 154-166], уклања бројне противрјечности које су се нагомилале у досадашњој историји питања: противрјечност између дуалског значења израза (*двоје по҃ста*) и чињенице да се паралелни израз у сингулару *часни по҃ст* увијек односи на пост који претходи Ускрсу (или Васкрсу); противрјечност између значења које се претпоставља у Горском вијенцу и значења које паралелни израз у плуралу *часни по҃сти* има у народним говорима и у народној поезији (облик множине се такође увијек односи на пост који претходи Ускрсу); противрјечност између некадашње форме и значења и данашње формалне и семантичке структуре израза.

Коришћење облика множине за ускршњи пост, који траје седам недјеља прије Ускрса – *часни по҃сти* у народним пјесмама и у Горском вијенцу, као и називи *свети велики по҃сти* у Хиландарском и Студеничком типику те израз *велики по҃сти* у ускочком говору – указује на то да је то првобитно био скуп од два поста у континуитету: један је часни пост *велика четрдесе҃тница* (или само четрдесетница), која траје првих шест недјеља, а други *велика* (или страсна) *недјеља*, недјеља у спомен на Христова страдања, која долази пред сам Ускрс. Плурални називи историјски се своде на стару двојину (čьstьna posta, sv>ta posta, velika posta) у значењу ’два часна (света, велика) поста’. Кад је нестао дуал као формалнограматички број, дуалско значење је било одјевено у плуралску форму, која се чувала у народном пјесничком стваралаштву и у књижевним дјелима која су на том пјесничком стваралаштву почивала. Да се израз *часни по҃сти* односио на некадашње двојство, потврђује нам анализирани стих Горског вијенца непосредно, али и наша православна традиција, и стара српска књижевност (књижевно насљеђе Светога Саве).

3. 4. Значење и поријекло израза **о марчꙋ** у 666. и 2143. стиху. – Израз (у локативу) *о Марчу* посвједочен је двапут у Горском вијенцу: а) у 666. стиху, у реплици сердара Вукоте, б) у 2143. стиху, у реплици бабе, „пророчице и вјештице”.

П р в о тумачење израза *о Марчу* заснива се на погрешној претпоставци да је у Његошевим стиховима посвједочен романизам *марач* као назив мјесеца. Погрешна идентификација лексеме условила је и погрешну семантизацију ријечи и синтаксичке конструкције. Именицу *Марач* и предлошкопадежну везу *о Марчу* први је нетачно објашњавао С. М. ЉУБИША: „Kad se u ožujku i listopadu vrijeme muti, prosti narod kaže da se vještice mute, a vje-

dogonje i vukodlaci bore" [Ljubiša 1868: 34 (коментар уз 666. стих)]; „Mjesec ožujak" [Ljubiša 1868: 110 (коментар уз 2143. стих)].

Д р у г о тумачење израза *о Марчу* заснива се на тачној идентификацији лексичко-семантичке јединице *Марач* у значењу 'неки дан у мјесецу марту'. Према још живој народној традицији у централним говорима Црне Горе (и у говорима са старом, и у говорима са пренесеном акцентуацијом) тај дан је идентификован као *пр̄ви дан март̄а мјесеца*. Поред тога, сасвим тачно је пренесено савремено народно вјеровање да уочи тога дана вјештице воде коло по гумнима и раскршћима и јашу на вратилима. За обје ове компоненте другог тумачења заслужан је Данило ВУШОВИЋ. У чланку написаном поводом деветог Решетаревог издања он пише: „[…] г. Решетар погрешно мисли, да овде *марач* значи што и месец *март̄*. Истина је, да Вук у Речнику вели, да у Далмацији *марач* значи што и *март̄*, али у Црној Гори (па тако и у „Горском Вијенцу") *марач* је само *пр̄ви дан март̄а мјесеца*, и уочи тога дана вештице воде коло по гумнима и раскршћима и јашу на вратилима" [Вушовић 1929: 78].

И послије Вушовићевог и Стевановићевих образложења остала је дилема о поријеклу именице *Марач*, њеним примарним и секундарним историјским значењима те о смислу предлошко-падежне везе *о Марчу* у Горском вијенцу у вези са нескладом данашњих вјеровања да се вјештице окупљају „уочи Марча", „навече Марча" са значењем синтаксичке конструкције „*о* + локатив" у Његошевом пјесничком тексту. Ново тумачење, по којем је ријеч *Марач* плод укрштања паганске и хришћанске традиције, први пут смо образложили на Његошевим данима у Никшићу 7. маја 2001. године, а затим у другом чланку серије *„Тамна мјест̄а" у Горском вијенцу* [Марojевић 2001[б]: 505-522]. Наше тумачење полази од тога да *марач* у значењу 'март (мјесец)' и *Марач* у значењу 'светац који по данашњем народном календару пада 1/14. марта, а по црквеном календару је падао 5/18. марта' нису два значења једне исте именице, него двије посебне лексичко-семантичке јединице, различитог поријекла и значења.

Увјерљиву етимологију именице *м∀рач* у значењу 'март, ожујак', оне која у Горском вијенцу није посвједочена (означимо је *марач*[I]), дао је Перо БУДМАНИ: „*Nije od tal.* marzo *nego je dalmatska riječ od latinskoga* martius*, jer prema lat.* ti (te) *talijanski ima* zz *a dalmatski* č" [Rječnik JAZU VI: 467, s. v. m∀rač].

Именица *Марач* у значењу 'светац који по данашњем народном календару пада 1/14. марта, а по црквеном календару је падао 5/18. марта', она која је у Горском вијенцу посвједочена (означимо је *Марач*[II]), има другу етимологију: „М∀рков (дан)". Наведена ријеч и није именица по својој примарној граматичкој природи него посесив (тзв. „присвојни придјев"). Посесив је настао на српском (словенском) терену помоћу суфикса *-jь* од антропонима који је преузет из грчког (Μαρκος). То значи да је посесив *Marčь* (у синтагми *Marčь dьnь*) добијен од морфолошки адаптиране именице *Markъ* словенским фо-

нетским процесом (јотовањем). Дакле, именица *Марач*[II] настала је супстантивизацијом присвојног придјева *Марач* (у синтагми *Марач дан* 'Марков дан' → *Марач*), при чему је творбена база присвојног придјева лично име *М ∀рк* – преподобни Марк(о), подвижник и чудотворац, чији се спомен обиљежава петога марта (по старом календару). Стекао је толику чистоту срца да је Свето Причешће примао из руку анђеоских. Од Бога је добио дар чудотворства. Одао се изучавању Светог Писма и цијело је Свето Писмо знао наизуст. Написао је четрдесетак подвижничких списа; „његова духовна мудрост и подвижничко искуство, садржано у тим књигама, од толиког је духовног значаја да су Свети Оци подвижници говорили: Све продај – и купи Марка!”. Упокојио се средином петог вијека [Јустин ЖС Март: 111].

Секундарно ријеч је доведена у везу са првим мартом као даном којим је у раном средњем вијеку почињала нова година, којим почиње прољеће, и за који су везана народна вјеровања да је то дан женских духова и дан уочи којег се скупљају вјештице, при чему то вјеровање сеже у римско-етрурску епоху првомартовских женских свечаности (матроналија) у част богиње Јуноне/Уни. Првог марта одржаване су у старом Риму женске светковине матроналије (латински Matronalia, од matrona 'удата жена'), посвећене богињи Јунони (латински Jūno, ген. Jūnōnis). Новија истраживања показују да су те светковине етрурско-римске (Римљани су их вјероватно преузели од Етрураца), и да су биле посвећене женским духовима Јуно/Уно и богињи Јуноне/Уни. „Реконструкция этрусского мифа о связи Уни с пробуждаюяейся природой подтверждается тем, что ее праздник выпадал на первый день весны, когда природа оживала после зимы (смерти)” [Наговицын 2000: 264, 476]. С обзиром на сродност Етрураца и Словена (Срба), која се у новијој литератури поткрепљује бројним аргументима, може се са доста основа претпоставити да је српско вјеровање о јахању вјештица на вратилима уочи првог марта и о њиховом оргијању у то доба године само митолошка варијанта етрурско-римског мита о активностима женских духова на раскршћу зиме и прољећа (свака жена има свој дух, своју Jūno, а врховни женски дух и јесте богиња Jūno).

За *Марач* Михаило СТЕВАНОВИЋ је претпостављао да је то „реч дијалекатског карактера, позната у овом другом значењу само у говорима црногорским, и то реч која се више и не срета у употреби у том значењу, канда ни у Црној Гори” [Стевановић 1990: 103]. И на другом мјесту: „Реч *Марач* је ишчезла из употребе” [Стевановић 1990: 107]. Можда је ријеч *Марач* у неким подручјима Црне Горе и нестала из живе употребе, али се у многим крајевима чува, на примјер у Вушовићевим Озринићима код Никшића. И у мом Моракову сви знају за Марач и знају да пада 14. марта по новом календару; то је светац кад се не ваља радити, нарочито се не смије узети у руке игла, маказе и сл. Још је живо памћење о народном вјеровању да се уочи Марча окупљају вјештице, са подробностима митолошке садржине које за нашу анализу нису од примарне важности. За *Марач* у истом зна-

чењу (и са истим или сличним митолошким садржајем) зна се и у старој Црној Гори (Вирпазар, Бајице, Његуши, Ћеклићи, Цуце, Чево, тј. у свим мјестима гдје смо питали изворне говорнике 5. и 6. маја 2001. године).

С обзиром на све наведено, није нимало спорно да се прво тумачење израза (у локативу) *о Марчу* (Љубишино и Решетарево, које је упорно бранио Никола Банашевић) мора – одбацити. Али се и друго тумачење (Вушовићево, Бошковићево и Стевановићево) мора у неким детаљима – допунити и кориговати. Несумњиво је да данас у црногорским говорима гдје се чува памћење о Марчу тај светац пада 1/14. марта. Али се данас искључиво каже да се вјештице скупљају у о ч и М а р ч а, а не о М а р ч у, како је у оба стиха у Горском вијенцу. Зато се мора претпоставити да је у Његошевом спјеву одражено некадашње стање кад је Марач, дан преподобног подвижника и чудотворца Марка, падао 5. марта по старом календару. Вјештице су се и тада „окупљале" (наравно, по народном вјеровању) уочи првога марта, а то се вријеме одређивало према најближем наредном свецу изразом *о Марчу*; у конкретном случају то је, међутим, значило 'пет ноћи прије Марча'. Због свега наведеног морамо унијети неке корекције у друго тумачење анализираног израза. Треба напоменути да израз *о Марчу* може имати шире значење 'неколико дана прије и послије Марча' и уже значење 'неколико дана прије Марча' (у овом другом случају значење 'неколико дана послије Марча' има комплементарни израз *īо Марчу*).

Наш коментар ријечи *Марач* и предлошко-падежне везе *о Марчу* у 666. стиху, у реплици сердара Вукоте: ка о Марчу кад удри вјештица [ГВ: 666], гласи: *Марач* – хришћански светац, дан преподобног подвижника и чудотворца Марка (5. март по календару Српске православне цркве; у народном календару касније помјерен на 1. март); *о Марчу* – вријеме око Марча (неколико дана прије и послије њега), кад је вријеме нестабилно и кад дувају јаки вјетрови промјенљивог смјера, за које се вјеровало да их покрећу вјештице (уп. коментар уз стих 2143).

Наш коментар израза (у локативу) *о Марчу* у 2143. стиху, у реплици бабе, „пророчице и вјештице": на вратила о Марчу јашемо, [ГВ: 2143], гласи: *Марач* – види коментар уз стих 666; *о Марчу* – овдје: неколико дана прије Марча (заправо: у ноћи уочи првог марта по календару Српске православне цркве), кад се, по народном вјеровању, вјештице окупљају на својим збориштима (митолошким *мједеним гумнима*), јашући на вратилима.

ЛИТЕРАТУРА

Бан 1884: *Подаци о Петру Петровићу Његушу* од Матије Бана. – Преодница, у Београду, 10. Маја [1884], I, бр. 7, 107-109; 25. Маја [1884], I, бр. 8, 125-126; 10. Јуна [1884], I, бр. 9, 141-143; 25. Јуна [1884], I, бр. 10, 155-156; 10. Јула [1884], I, бр. 11, 171-173.

Банашевић 1973: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Н. Банашевић. Београд, 1973.

Бањевић 1969: П. П. Његош. *Плам у пламу*: *Пјесме, стихови,* мисли. [Избор и биљешке Бранко Бањевић]. Титоград, 1969.

Бошковић и др. 1952: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Р. Бошковић и В. Латковић]. Београд, 1962. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3).

Врчевић 1878: Вуко Врчевић. [Живот и књижевни рад Владике црногорскога Петра Петровића II]. – Slovinac, u Dubrovniku, dne 1 Augusta 1878, I, br. 7, 60-62.

Вушовић 1929: Данило Вушовић. *Неколико места у „Горском вијенцу”*. – Мисао, Београд, јануар 1929, књ. XXIX, св. 1-2 (217-218), 76-80.

Вушовић 1930: Д. В. Вушовић. *Прилози проучавању Његошева* језика. Београд, 1930.

Вушовић 1935: *Цјелокупна дјела* Петра Петровића Његоша. У редакцији Данила Вушовића. Београд, 1935.

Вушовић 1936: *Цјелокупна дјела* Петра II Петровића Његоша. У редакцији Данила Вушовића. Друго издање. Београд, 1936.

ГВ: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. [У припреми]. Рукопис (*са ознаком* л[ист]) и прво издање (*са ознаком* с[трана]) цит. по: Павићевић и др. 1985.

Драгићевић 1959: Петар Петровић-Његош. *Горски вијенац*. [Предговор Јагош Јовановић. Приредио за штампу и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милан Решетар]. Титоград, 1959.

Драгићевић 1964: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милана Решетара]. Титоград, 1964. (Библиотека „Луча”, 8).

Драгићевић 1965: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милана Решетара]. Титоград, 1965.

Драгићевић 1966: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милана Решетара]. Титоград, 1966. (Библиотека „Луча”, 8. Друго издање).

Ђукић 1941: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор и коментар Т. Ђукића. Београд, 1941.

Јустин ЖС Март: Јустин Ст. Поповић. *Житија Светих*: За месец Март. Београд, 1973: 109-112 (*Спомен преподобног оца нашег Марка подвижника и чудотворца*).

Калезић 1994: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио К. Миловановић. Коментарисао Д. Калезић]. Никшић-Београд, [1994].

Калезић-Ђуровић 1997: Петар Петровић Његош. *Ноћ скупља вијека*. [Са паралелним насловом на руском, италијанском, француском, њемачком, енглеском, шпанском и кинеском језику]. Уредници: Василије Калезић, Жарко Ђуровић. Поговор Василије Калезић. Београд, 1997.

Ковачевић 1940: *Горски вијенац*: Историческо собитије при свршетку XVII вијека. Сочиненије Петра Петровића Његоша. [Приредио Б. Ковачевић]. Београд, 1940.

Лалић 1953: Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микрокозма. Проза. Пријеводи*. [Текст *Пјесама*, *Прозе* и *Пријевода* приредили за штампу Радован Лалић и Михаило Стевановић. Биљешке и објашњења уз *Пјесме*, *Прозу* и *Пријеводе* написао Радован Лалић]. Београд, 1953. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 2).

Лалић 1967: Петар Петровић Његош. *Пјесме*. [Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић]. Београд, 1967. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.] Књ. 1).

Лалић 1975: Петар II Петровић Његош. *Пјесме*. [Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић]. Београд, 1975. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. IV изд. Књ. 1). [Фототипија III изд. (Београд, 1974)].

Латковић 1948: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор Радована Зоговића. [Текст приредио за штампу В. Латковић]. Београд, 1948.

Латковић 1949: Видо Латковић. *Петар Петровић Његош*. Београд, 1949.

Латковић 1963: Видо Латковић. *Петар Петровић Његош*. Београд, 1963.

Латковић–Банашевић 1951: *Савременици о Његошу*. [Изабрали и редиговали В. Латковић и Н. Банашевић]. Београд, 1951.

Ljubiša 1868: *Gorski vijenac*: Historički dogagjaj pri svršetku sedamnaestog vijeka. Sačinio Petar Petrović Njeguš vladika crnogorski. Prenio s ćirilice na latinicu s tumačenjem S. Ljubiša. U Zadru, 1868.

Марojевић 1997: Радмило Марojевић. *Горски вијенац (1847-1997): У сусрет критичком издању*. – Ријеч, Никшић, 1997, III, бр. 2, 41-63. Прештампано у: Марojевић 1999[а], 11-50.

Марojевић 1998: Радмило Марojевић. *Горскога вијенца антикоментари (Александра Младеновића, љета госпоńњег 1997)*. – Библиографски вјесник, Цетиње, 1998, XXVII, бр. 2-3, 73-85. Прештампано у: Марojевић 1999[а], 161-184.

Марojевић 1999[а]: Радмило Марojевић. *Горски вијенац: изворно читање*. Никшић-Београд, 1999. (Његошев гласник. Књ. I).

Марojевић 1999[б]: Радмило Марojевић. *Нека питања критике текста Горскога вијенца* [I]. – Студије српске и словенске: Серија I. Српски језик, Београд, 1999, IV, бр. 1-2, 87-144. [Прештампано у: Марojевић 2000: 307-362, 400].

Марojевић 2000[а]: Радмило Марojевић. *Српски језик данас*. Београд, 2000.

Марojевић 2000[б]: Радмило Марojевић. *Нека питања критике текста Горскога вијенца* (II). – Студије српске и словенске: Серија I. Српски језик, Београд, 2000, V, бр. 1-2, 251-276.

Марojевић 2000[в]: Радмило Марojевић. Часне двоје поста(х) *у Горском вијенцу*. – Ријеч, Никшић, 2000, VI, бр. 1-2, 88-105.

Марojевић 2001[а]: Радмило Марojевић. *„Тамна мјеста" у Горском вијенцу* (I). Часне двоје поста(х) да постите. – Српска слободарска мисао, Београд, 2001, II, бр. 4 (10), 154-166.

Марojевић 2001[б]: Радмило Марojевић. *„Тамна мјеста" у Горском вијенцу* [II]: Ка о Марчу кад удри вјештица; На вратила о Марчу јашемо. – Српска слободарска мисао, Београд, 2001, II, бр. 5 (11), 505-522.

Марojевић 2001[в]: Радмило Марojевић. *Његошева „Ноћ скупља вијека"*. – Српска слободарска мисао, Београд, 2001, II, бр. 5 (11), 482-504.

Мартиновић 1967: Петар II Петровић Његош. *Свободијада*. Фототипско издање према рукопису који се чува у Државној јавној библиотеци имена М. Е. Салтикова-Шчедрина Лењинград. [Приредио за штампу и предговор написао Нико С. Мартиновић]. Цетиње, 1967.

Медаковић 1882: *П. П. Нѣгош послѣдњи владајући владика црногорски* од В[ојводе] М[илорада] Г. Медаковића. У Новоме Саду, 1882.

Мијушковић 1973: *Поезија*. Књигу припремио Недељко Мијушковић. Београд, [1973].

Миловић 1963[а]: Јевто Миловић. *О вјеродостојности неких изјава Милорада Медаковића о Његошу*. – Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1963, књ. XXIX, св, 3-4, 287-294.

Миловић 1963[б]: Јевто Миловић. *Кад је настала Његошева пјесма „Ноћ скупља вијека”?* – Стварање, Титоград, 1963, XVIII, бр. 9-10, 207-215 [прештампано у: Миловић 1983: 181-188].

Миловић 1979: Јевто Миловић. *Двије-три ријечи о наслову Његошеве пјесме „Ноћ скупља вијека”*. – Библиографски вјесник, Цетиње, 1979, VIII, бр. 1, 219-224 [прештампано у: Миловић 1983: 189-193].

Миловић 1982: Јевто М. Миловић. *Рукопис „Горског вијенца” Петра II Петровића Његоша*. Титоград, 1982.

Миловић 1983: Јевто М. Миловић. *Стазе ка Његошу*. Титоград, 1983.

Младеновић 1996: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Цетиње, 1996.

Младеновић 1997: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Сремски Карловци – Нови Сад, 1997.

Младеновић 1998: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Са сликама Пера Почека. Приредио С. Стијовић. [Текст и коментари А. Младеновића]. Београд, 1998 [1999].

Младеновић 1999: Александар Младеновић. *Неаргументованост и недобронамерност једног чланка*. – Библиографски вјесник, Цетиње, 1999, XXVIII, бр. 1-2-3, 85-94.

Младеновић 2001: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Београд, 2001.

Наговицын 2000: А. Е. Наговицын. *Мифология и религия штрусков.* [На заштитном омоту: *Штруски*: Мифология и религия]. [Москва], 2000.

Недић 1964: Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микрокозма. Горски вијенац.* [Избор и предговор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић]. Нови Сад – Београд, [1964] (Српска књижевност у сто књига. Књ. 21: Петар Петровић Његош, I).

Недић 1969: Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микрокозма. Горски вијенац.* [Избор и предговор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић]. Нови Сад – Београд, [1969] (Српска књижевност у сто књига. Књ. 18. Петар Петровић Његош, I).

Никчевић 1997: Петар II. Петровић Његош. *Горски вијенац*. Јубиларно издање поводом 150. годишњице првог издања с предговором приредио В. П. Никчевић. Цетиње, 1997.

НСВ: Петар II Петровић-Његош. *Ноћ скупља вијека*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. [У припреми]. Рукопис цит. по: Шоћ и др. 1956 (фототипски одштампан на посебном листу између страна 134. и 135).

Његош Писма III: Петар Петровић Његош. *Писма III*: 1843-1851. [За штампу приредио, биљешке и објашњења написао Мираш Киђовић]. Београд, 1955. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 9).

Павићевић и др. 1985: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. [Приређивачки одбор: Б. Павићевић, уредник, Б. Остојић, Ж. Перовић, М. Радовановић, Б. Бањевић, Д. Јоветић, Д. Калезић. Цетиње-Титоград, 1985]. Издање садржи факсимил рукописа (5-41) и репринт првог издања (43-169).

Поповић Б. 1975: Бранко Поповић. *Његошево „слово љубве"*. – Књижевност, Београд, новембар-децембар 1975, XXX, књ. LXI, св. 11-12, 416-428 [прештампано латиницом у: Popović B. 1977: 119-137].

Popović B. 1977: Branko Popović. *Umetnost i umeće*: Ogledi o književnoj umetnosti. Beograd, [1977], 119-137 (*Njegoševo "slovo ljubve"*).

Поповић В. 1844: Вуко Поповичь. [Писмо Вуку Караџићу]. Которъ 1/13 Септем 1844. – Цит. по: [Вук Стефановић Караџић]. *Преписка VII*: *1843-1847*. (Сабрана дела Вука Караџића. Књ. 26).

Поповић П. 1913: Павле Поповић. *Једна непозната пјесма Његошева*. – Босанска вила, Сарајево, 15. јануара 1913, XXVIII, бр. 1, 9-10.

Радовић 1947: Владимир Поповић. *Његош и наше вријеме*. П. Петровић Његош. *Горски вијенац*. 1847-1947. Ђуза Радовић. Редакција и Коментар. Загреб, 1947.

Радовић 1974: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac*. ŠRedakcija, predgovor, komentar i rečnik Đ. Radović, Beograd, 1974[1].

Речник МС II: *Речник српскохрватскога књижевнога језика*. Књ. II. Нови Сад – Загреб, 1967.

Речник САНУ IV: *Речник српскохрватскога књижевнога и народнога језика*. Књ. IV. Београд, 1966.

Решетар 1892: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Протумачио га М. Решетар. [II издање]. У Биограду, 1892.

Решетар 1912: *Мање пјесме* владике црногорскога Петра II-ога Петровића Његоша. Издао Милан Решетар. Београд, 1912.

Решетар 1920: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Седмо издање с коментаром Милана Решетара. У Биограду, 1920.

Решетар 1926: [Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књ. 1. Већа дела]. *Горски вијенац. Луча микрокозма. Шћепан Мали*. У редакцији М. Решетара, Београд, 1926.

Решетар 1927: [Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књ. 2. Мања дела]. *Свободијада. Мање пјесме. Проза*. У редакцији Милана Решетара. Београд, 1927.

Rječnik JAZU VI: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Dio VI. U Zagrebu, 1904–1910.

Станић 1990 I: М. Станић. *Ускочки речник*. Књ. I. Београд, 1990.

Стевановић 1990: Михаило Стевановић. *О језику Горскога вијенца*. Београд, 1990.

Стевановић-Бошковић1954: *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. [Рјечник саставили М. Стевановић и Р. Бошковић]. Београд, 1954. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 6).

Стевановић и др. 1983 I, II: *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*]. Израдили М. Стевановић и сарадници М. Вујанић, М. Одавић и М. Тешић. Књ. I-II. Београд-Титоград-Цетиње, 1983.

Ћупић 1995: Петар II Петровић Његош. *Дјела*. [Приредио и технички уредио Драго Ћупић]. Подгорица, 1995.

Ћупић 1998: Петар II Петровић Његош. *Дјела*. Приредио и технички уредио Драго Ћупић. Подгорица, 1998.

Ћупићи 1997: Д. Ћупић – Ж. Ћупић. *Речник говора Заґарача*. Београд, 1997. (Српски дијалектолошки зборник. Књ. XLIV).

Шоћ 1960: Перо Шоћ. *О два неразјашњена места Његошеве песме*: *Парис и Хелена или ноћ скупља вијека*. – Политика, 28 фебруар 1960, 17 (Култура. Уметност. Год. IV, бр. 151, страна 3).

Шоћ и др. 1956: *Његошева биљежница*. [Редакциони одбор Јагош Јовановић, Перо Шоћ, Ристо Драгићевић, Јевто Миловић, Милош Вушковић]. Цетиње, 1956.

Проф. др. Радмило Маројевич

СТИХОТВОРЕНИЕ „НОЧЬ ДОРОЖЕ ВЕКА” И „ТЕМНЫЕ МЕСТА” В ПОЭМЕ „ГОРНЫЙ ВЕНЕЦ” П. ПЕТРОВИЧА-НЕГОША

Резюме

В статье обосновывается научное издание стихотворения „Ночь дороже века” П. Петровича-Негоша и рассматриваются „темные места” в поэме „Горный венец”. Текстология стихотворения „Ночь дороже века” способствует разъяснению некоторых дискуссионных вопросов при восстановлении подлинного текста поэмы „Горный венец”.

В статье рассматриваются имевшие ранее место толкования фразеологизма (в форме винительного падежа) *часне двоје по̄ст̄а(х)* в 861-м стихе поэмы „Горный венец” (первое, согласно которому словосочетание имеет значение „Великий пост и Рождественский пост”, и второе, согласно которому словосочетание обозначает „Великий пост и Успенский пост”) и обосновывается новое толкование, согласно которому словосочетание относится только к Великому посту, обозначая „Великую четыредесятницу и Великую седмицу”.

В статье также рассматриваются имевшие ранее место толкования предложно-падежного сочетания *о Марчу* в 666-м и 2143-м стихах поэмы „Горный венец” (первое, согласно которому словосочетание имеет значение „в марте”, и второе, согласно которому словосочетание обозначает „первого марта (по старому стилю)”) и обосновывается новое толкование, согласно которому словосочетание является своеобразным перекреяиванием языческой и христианской традиции.